

С. М. СКУРІХІН

Сергій Миколайович Скуріхін, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО МЕНТАЛІТЕТУ ОФІЦЕРСЬКОГО СКЛАДУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Перехід на комплектування Збройних Сил України за контрактом, об'єктивно пов'язаний із проведенням реформ. Скорочення армії негативно позначається на моральному кліматі у військовому середовищі, непевність в «завтрашньому дні» зумовлює напруженість в офіцерських колективах. Крім того, на низькому рівні залишається фінансове й матеріально-побутове забезпечення військовослужбовців. Армія України сьогодні перебуває в складному становищі. Серед її консолідуючих складових, які дозволяють виконувати поставлені завдання на високому професійному рівні – офіцерський корпус Збройних Сил України, з його внутрішньою силою, що може бути виражена в категорії «правовий менталітет офіцерів».

Взагалі поняття «менталітет», «ментальність» активно використовуються в усіх сферах суспільного життя, як на повсякденному, так і на професійному рівні, як в художній, так і в науковій літературі. За допомогою категорії «менталітет» зазвичай характеризують важко вловимі особливості культури, підкреслюють етнічну і соціальну зумовленість образу мислення, стереотипів поведінки, виокремлюють ті явища суспільного життя, які часто складно пояснити раціонально. У схожому значенні Освальд Шпенглер говорив про «душу» культури¹. Це яскраво підкреслює значення цього феномену в структурі суспільної і групової культури.

Терміни «менталітет», «ментальність» походять від латинського слова *mens*, що в перекладі означає розум, мислення, образ думок, душевний склад. Вважається, що цю категорію ввів американський філософ Р. Емерсон у XIX ст.². Менталітет став активно використовуватися у першій половині XX ст. для вивчення глибинних шарів духовного життя суспільства. Його розробкою займалися представники історико-психологічного і культурно-антропологічного напрямів: Л. Леві-Брюль, Л. Февр, М. Блок. Під цією категорією розуміли свого роду «розумовий інструментарій», «психологічне оснащення», яке дає можливість по-своєму сприймати й усвідомлювати своє природне і соціальне оточення і самих себе³.

Менталітет найширше використовується і активно вивчається в етнографії, етнопсихології, історії, антропології, соціології, культурології. Ця категорія дає можливість аналізувати психічний склад людей у соціальному, історичному, політичному та етнічному контексті. За визначенням Л. М. Гумільова, під ментальністю слід розуміти особливості психічного складу й світогляду людей, що входять до тієї або іншої етнічної цілісності. Вона з'являється у вигляді ієрархії ідей, переконань, уявлень про світ, оцінок, смаків, культурних канонів, способів вираження думки, і є істотною частиною етнічної традиції⁴. Менталітет формується у ході тривалого історичного розвитку під впливом природно-кліматичних і геополітичних умов. Він визначає національний характер, національну модель соціальної поведінки. Менталітет є одним з найважливіших «накопичувачів» інваріантних суспільно-духовних, етнокультурних складових – цінностей, установок, переконань, традицій, ритуалів, стереотипних моделей поведінки, емоційних рухів («жестів»), реакцій, імпульсів, інтенцій тощо⁵. Він, з одного боку, є результатом культури і традицій етносу, а з іншого – сам є глибинним джерелом розвитку останніх. В інформаційно-семіотичному розумінні менталітет – це сукупність символів, що формуються у рамках кожної історико-культурної епохи з урахуванням національних і релігійно-етнічних особливостей суспільства. Ці символи фіксуються у свідомості суб'єктів, представників певного суспільства в процесі міжособистісного спілкування, діалогу шляхом повторення, «схематизації». Поняття, образи, ідеї служать не лише способом вираження знань про світ і людину, але і складають основу поведінки індивіда, створюють певну цивілізаційну схему, детермінують різні політико-правові і соціально-економічні процеси⁶.

Часто менталітет співвідносять з категорією «суспільна свідомість». При цьому слід підкреслити, що ці поняття не є тотожними. У менталітета своє, особливе місце у психологічних та ідеологічних структурах свідомості. Воно зумовлене соціальними, етнічними, релігійними, історичними, науковими та іншими стереотипами людей, самотутністю їх включеності до того чи іншого соціуму. На думку А. Ю. Мордовцева і Ю. О. Горьковенка, менталітет охоплює не лише знання, світогляд, ідеологію, а й емоційно-образні, поведінкові, вольові і ціннісні акти свідомості⁷.

А. С. Кармін виокремлює ряд особливостей менталітету. По-перше, менталітет відбиває специфічні особливості певного типу культури, особливий образ думок, який складається у тих, хто до цієї культури належить. Якщо «відняти» від суспільної свідомості те, що становить загальнолюдську основу, в «залишку» можна знайти менталітет суспільства. По-друге, менталітет є історично зумовленим феноменом. Він є меншою мірою динамічним, ніж суспільна свідомість, він стійкий і консервативний. Менталітет залишається майже в одному і тому ж вигляді упродовж цілих історичних епох, трансформуючись лише внаслідок значних культурних змін. По-третє, менталітет входить до структури індивідуальної психіки людини в процесі її

залучення до цієї культури. Ментальність особи, що формується з раннього дитинства, включає як загальні установки національної культури, так і їх варіації, пов'язані з особливостями субкультурного середовища, в якому особа живе. Впродовж життя ментальність особи може модифікуватися, але відбувається це тільки при попаданні індивіда під дію ментального поля якої-небудь нової для нього культурної форми і, як правило, пов'язано з глибокими психологічними зрушеннями. По-четверте, в менталітеті громадське та індивідуальне зливаються разом і стають нерозрізненими. Він є і суспільним явищем, яке виступає як незалежна від окремих людей соціокультурна реальність, і як явище особистісне, що характеризує психіку окремої людини. Менталітет народу є одночасно і ментальністю його окремих представників, оскільки кожен індивід, засвоюючи з дитинства менталітет свого народу, сприймає уявлення, що містяться в ньому, як свої власні, особисті. По-п'яте, менталітет укорінюється в безсвідомих глибинах людської психіки. Ментальні установки зазвичай здаються людині чимось само собою зрозумілим, і вона просто виходить із них у своєму мисленні й поведінці, не усвідомлюючи, чому вона мислить і діє так, а не інакше⁸.

У структурі менталітету виокремлюють три основні компоненти: емоційний, вербальний і поведінковий⁹. Передусім, менталітет проявляється в діях¹⁰, у певних стереотипах поведінки. Повсякденне мислення фіксує наявність особливостей поведінки, інтегруючи темперамент, характер, культуру певного народу, наприклад: підприємливість американців; пунктуальність англійців; акуратність німців; галантність французів; гостинність і запальність грузин; широта душі, неорганізованість і доброта росіян; працьовитість і індивідуалізм українців. Висловлюється думка, що для менталітету українського народу характерними є такі системотворні ознаки:

- інтровертність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності, що виражається в концентрації на фактах, проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу;
- прояв сентиментальності, чуттєвості, емпатії, любові до природи, барвистого естетизму народного побуту;
- анархічний індивідуалізм, що проявляється в різних формах опосередкованого прагнення до особистої свободи за відсутності організації, стійкості і дисципліни;
- домінування емоцій і почуттів над волею і інтелектом¹¹.

Менталітет є складною ієрархічною системою, що визначає загальну спрямованість, цілі й мотиви життєдіяльності людей у суспільстві. Залежно від галузі знань, в якій використовують цю категорію, менталітет отримує різне наповнення, звучання. Так, разом з етнічним менталітетом виокремлюють політичний, правовий, економічний менталітет тощо. Крім того, ментальні характеристики застосовують до різних соціальних спільностей та груп. Можна розглядати окремо сільській менталітет та менталітет мешканців міст. Особливості світосприйняття, емоційних реакцій, стереотипів мислення і поведінки існують у професійних групах, наприклад, таких як військовослужбовці, моряки, лікарі, шахтарі та ін. Умови життєдіяльності цих груп є настільки специфічними, що накладають свій відбиток на менталітет їх представників. Але про правовий менталітет окремої соціальної групи можна говорити лише у випадках: наявності специфічних умов діяльності даної соціальної групи; існування сталих правових традицій; династійного (хоча б частково) вирішення кадрового питання тощо. При цьому слід виокремити визначальні і похідні категорії. Етнічний менталітет, як найбільш стійке утворення, безумовно, домінуватиме над менталітетом соціальних спільностей, виокремлених за професійними ознаками.

Вивчення правового менталітету – новий напрям в юридичній науці. Правовий менталітет нерозривно пов'язаний із загальною ментальністю, принципами її формування та існування. Виокремлення правового менталітету має практичну цінність для «більш глибокого проникнення в правову тканину духовного світу індивіда, народу, нації»¹².

Теорія правового менталітету нині тільки починає формуватися. До цього поняття часто звертаються при вивченні правової культури, правосвідомості, правового мислення, правових традицій. У зв'язку із цим необхідно назвати роботи Р. С. Байніязова, П. П. Музиченка, Ю. М. Оборотова, О. І. Овчиннікова, О. Ф. Скакун. Наприклад, на думку Р. С. Байніязова, правовий менталітет виражає відповідний образ (спосіб) сприйняття, оцінки, переживання, осмислення правових реалій; виступає як духовно-розумовий правовий устрій, що характеризується культурологічною специфічністю; є етноправовим інваріантом правової культури, зберігає правові традиції суспільства¹³. Ю. М. Оборотов різноманітність правових культур сучасності багато в чому пов'язує з правовим менталітетом, під яким розуміє особливості системи правових цінностей, що склалася, психологічного оснащення їх сприйняття й використання¹⁴. О. І. Овчинніков при здійсненні теоретичного аналізу поняття «Правове мислення» виокремлює правовий менталітет як матрицю типізацій юридично значущої поведінки і правових оцінок, що «історично склалася, схему сенсобудування, що визначає правове мислення і залишається повністю невлвовимою в рефлексії»¹⁵. О. Ф. Скакун розглядає правовий менталітет народу через етнокультурний зміст права. На її думку, правовий менталітет (ментальність) з'являється у вигляді глибинного шару свідомості, певною мірою взаємодіючи з невідомим правовим рівнем, з юридичною підсвідомістю. При цьому, на відміну від правосвідомості, правовий менталітет є духовно-правовим психологічним феноменом, що має консервативні форми відтворення властивих йому цінностей. Він – це те осереддя, за допомогою якого права культура суспільства етнічно «пульсує», функціонально забезпечує власну культурну самобутність. Правовий менталітет у структурі свого зовнішнього буття – правовій свідомості – виконує функцію його впорядкування, стабілізації, консервації. Він також концентрується у правових традиціях, формалізується у джерелах (формах) права, служить знаковим елементом типізації

правових систем світу¹⁶. Правовий менталітет є духовно-психологічною основою позитивного права, свого роду культурною парадигмою відображення правової дійсності¹⁷.

Спробу комплексного підходу до категорії «правовий менталітет» зробили А. Ю. Мордовцев і Ю. О. Горьковенко. На їхню думку, під правовим менталітетом слід розуміти «систему «наскрізних» архетипів і уявлень, знань, навичок і установок, які в різних соціумах, етнокультурних спільнотах, типах цивілізацій і соціальних групах мають власний зміст, по-різному поєднуються, але завжди лежать в основі сприйняття суб'єктом (суспільством або соціальною групою) національної правової системи, політичних інститутів, суті і значення власних інтересів, прав і свобод і тому визначають поведінку (реакцію) індивіда, соціальних і професійних груп, державних органів і посадовців»¹⁸. Цю дефініцію можна прийняти за основу при дослідженні правового менталітету такої соціальної спільноти, як офіцери Збройних Сил України.

Відмічають такі прояви правового менталітету, що визначають зміст і характер будь-якої політико-правової системи: правові символи, правові установки і цінності, правові традиції й ритуали¹⁹.

Усе життя офіцера пронизане символами, що мають юридичний зміст. Військова форма одягу, знаки розрізнення, нагороди, емблеми не лише виокремлюють офіцера серед інших громадян, але й визначають його правовий і соціальний статус. Офіцер у формі вже не належить сам собі, він є носієм корпоративних цінностей, що зобов'язують не виходити за межі дозволеного. Військова форма виокремлює офіцера серед інших громадян. Будь-яке правопорушення або навіть некоректна поведінка з боку офіцера руйнує загально визнані уявлення про моральне обличчя усього офіцерського складу, негативно позначається на авторитеті армії. Статут Внутрішньої служби Збройних Сил України нормативно закріплює обов'язок кожного військовослужбовця дотримуватись правил носіння військової форми одягу, бути ввічливими при спілкуванні із цивільними особами, не порушувати громадський порядок²⁰. Сьогодні багато офіцерів переодягаються у військову форму, виключно при виконанні службових обов'язків. Носити військову форму поза службою стало негоже, а іноді навіть небезпечно. З атрибуту, що формує особистість офіцера, форма перетворюється на робочий костюм. У зв'язку із цим хотілося б навести слова генерала П. М. Краснова: «правильніше зробити та держава, яка, зобов'язавши офіцера носити форму, виховає своє суспільство у повазі до військового мундира, захистить суворими законами недоторканність мундира і надасть право офіцеру захищати свою честь»²¹.

Законодавчо закріплене право віддавати накази й вимагати їх виконання є характерною особливістю офіцерського корпусу²². Накази, розпорядження, команди – це своєрідні вербальні символи, які організують військову діяльність, забезпечують дисципліну, правопорядок і стійке управління у збройних силах. Єдиноначальність – основа існування армії. Офіцер, не лише відповідає за свій особовий склад, він також підпорядкований по службі вищестоящому командуванню. З курсантської лави майбутньому офіцеру прищеплюється почуття поваги до старших за званням, обов'язок виконувати накази. Вимогливість і сумлінність – дві протилежні за змістом величини, які гармонійно поєднуються в характері офіцера, підкреслюють його правовий менталітет. На жаль, специфічною рисою правового менталітету українського народу, є прагнення використовувати не нормативне, а так зване директивне регулювання суспільних відносин. Для слов'янських народів «зручним і знайомим є підпорядкування якому-небудь зовнішньому авторитету», спроба знайти, передусім «правду, ніж шляхи виходу з становища залежного і підлеглого»²³. Це підтверджується і соціологічними даними. Так, за результатами соціологічного дослідження правової культури офіцерського складу Збройних Сил України, проведеного автором, спільно з Регіональним центром вивчення громадської думки «Аспект» (м. Білгород-Дністровський Одеської області), в період з 23 липня по 12 серпня 2010 р., кожен п'ятий офіцер (20 %) висловив переконання, що для того, щоб служба була успішною, важливим є не знання законів, а беззастережне виконання вимог командирів і начальників. Подібна позиція визначається великою мірою службової залежності військовослужбовців від вищестоящих посадовців. Наприклад, на питання «Якби керівництво прийняло рішення, яке заземляє Ваші права та інтереси, могли б Ви що-небудь зробити проти такого рішення?» дві третини респондентів (63 %) не знайшли позитивної відповіді²⁴. Іноді незаконний наказ вищестоящого командира ставиться вище за будь-який нормативно-правовий акт, чим заохочується всюдозволеність в армії, ставиться в безправне становище підпорядкований особовий склад Збройних Сил України.

Правовий менталітет офіцерів можна розглядати через призму основних ціннісних установок. У структурі цінностей військової служби офіцерів виокремлюють п'ять основних груп: цінності військово-корпоративного характеру; військово-професійного характеру; прагматичного плану; фізичного розвитку, а також романтичні цінності²⁵. Військово-корпоративні цінності підкреслюють приналежність до особливого виду державної служби. Вони пов'язані з усвідомленням себе як елітарної групи, що виконує специфічні функції, має стійкі традиції і моральні канони. Цінності військово-професійного характеру пов'язані з прагненням професійного зростання, просуванням по службових сходах. Термін «кар'єризм», що має негативне забарвлення в суспільстві, в офіцерському середовищі замінюють поняттям «робити кар'єру». Для офіцерів України є помітною переважна орієнтація на військово-корпоративні і військово-професійні цінності. У той же час, істотне значення набуває «прагматичний погляд» на військову службу як на джерело існування сім'ї, отримання пільг і переваг. Аналіз соціологічних досліджень свідчить, що найінтенсивніше на загальне незадоволення службою в Збройних Силах України впливають низький рівень фінансового забезпечення і відсутність власного житла. Рівень грошового забезпечення українських військовослужбовців не забезпечує конкурентоспроможності військової служби на ринку праці. Так, у 2009 р. середньорічна заробітна плата в Україні була вищою за грошове забезпечення молодших офіцерів, що обіймають первинні командні посади²⁶. Гостро стоїть житлова проблема у Збройних Силах України. Загальне число безквартирних військовос-

лужбовців в середині 2010 р. перевищувало 45 тисяч. За 2009 р. було виділено тільки 85 квартир²⁷. Кожен четвертий безквартирний знаходиться на військовій службі 20 і більше років²⁸. Важливе місце серед офіцерського складу займають цінності фізичного розвитку. Так сподівання щодо розвитку своїх фізичних якостей реалізують під час проходження військової служби приблизно 12% офіцерів²⁹. У зв'язку з активною участю України в миротворчій діяльності, можна відмітити зростання ролі романтичних цінностей (бажання випробувати себе в складних умовах; побачити життя в різних країнах) серед офіцерського складу.

У правовому менталітеті українського народу значно виражена сила правових традицій, які, зважаючи на відсутність упродовж тривалого часу власної правової системи, виконували регулятивну функцію³⁰. У Збройних Силах України правові традиції допомагають зрозуміти сутність професії офіцера, усвідомити відмінні особливості правового менталітету цієї категорії військовослужбовців. Мужність, готовність до самопожертвування, вірність слову, чесність, гідність і честь є тими цінностями офіцерської служби, які набули форми традицій. У XVIII–XIX ст.ст. честь і гідність офіцера захищалися на дуелі за допомогою зброї. І хоча у більшості країн Європи дуелі було заборонено, правила проведення дуелей знаходили чітку регламентацію у звичаях, а іноді підкріплювалися і правовими нормами. Наприклад, в Російській імперії наказом по військовому відомству № 118 від 20 травня 1894 р. було введено «Правила про розгляд сварок, що трапляються в офіцерському середовищі»³¹, якими були офіційно узаконені дуелі. У період з 1894 по 1910 р. в Російській армії відбулися 322 поєдинки³². Показовим є те, що відмова від призначеної дуелі не лише ганьбила офіцера, але й призводила до негативних правових наслідків. Офіцер, що відмовився від дуелі, зобов'язаний був у двотижневий термін подати прохання про звільнення у відставку, інакше він підлягав звільненню без прохання (п. 4 «Правил про розгляд сварок, що трапляються в офіцерському середовищі»)³³. Враховуючи все це, ставлення до честі, чесності, честі мундира, свого полку не було формальним. «Честь – святиня офіцера» писав ротмістр В. М. Кульчицький у популярних на початку ХХ ст. «Порадах молодому офіцеру»³⁴. На жаль, в сучасних умовах нівелюються вимоги до офіцерів по дотриманню правил, що відносяться до поняття військової честі. Служба для офіцера перетворилася із сенсу всього життя, на засіб реалізації права на працю й обмежується сьогодні терміном контракту. Навіть спроба захистити свою честь заперечивши начальникові, може обернутися для офіцера закінченням службової кар'єри. Хоча і сьогодні такі особистісні якості, як відповідальність, почуття обов'язку, вміння тримати слово, які змістовно входять у поняття офіцерської честі, мають первинне значення для офіцерів Збройних Сил України³⁵.

Традиціями пронизана не лише службова діяльність офіцерів. Ніде не закріплені правила гідної поведінки, в громадянському середовищі завжди існували й виконувалися військовослужбовцями. Наприклад, на початку минулого століття офіцер не повинен був відвідувати ресторани II і III класів, займати в театрі місця далі п'ятого ряду крісел, носити на вулиці пакети з покупками (але оплачувати доставку їх додому), скупитися при роздачі чайових, приходити у гості пішки³⁶. Рівень життя сучасного офіцера Збройних Сил України не дозволяє навіть мріяти про підтримку цих традицій. Все це свідчить про значне зниження соціального і правового статусу офіцерського корпусу в Україні.

Символи, правові установки і цінності, правові традиції й ритуали знаходяться в постійній взаємодії, визначають характер і специфіку один одного, забезпечуючи збереження ментальних складових офіцерського корпусу.

Правовий менталітет офіцерського корпусу Збройних Сил України необхідно розглядати як системотворний чинник образу мислення, душевного складу українських офіцерів. Він лежить в основі їх статусної правової культури, правосвідомості, поведінки, діяльності, спілкування. Правовий менталітет проявляється, передусім, у стереотипах мислення й поведінки. Будучи закріпленим у морально-нормативних формах, він приймає вигляд правових традицій, ритуалів і звичаїв.

У сучасних політичних та економічних умовах саме правовий менталітет офіцерів, сформований впродовж тривалого періоду часу, може сприяти збереженню їх професійної спільності, забезпечити життєздатність українських Збройних Сил.

¹ Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: Гештальт и действительность / О. Шпенглер. – М.: Эксмо, 2009. – С. 576–583.

² Оганов А. А. Теория культуры: учеб. пособ. для вузов / А. А. Оганов, И. Г. Хангельдиева. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003. – С. 29.

³ Мордовцев А. Ю. Правовая система в ментальном измерении: постановка проблемы / А. Ю. Мордовцев, Ю. А. Горьковенко // Северо-Кавказский юридический вестник. – 2002. – № 2. – С. 50.

⁴ Гумилев Л. Н. Этносфера: История людей и история природы / Л. Н. Гумилев. – М.: Экспрос, 1993. – С. 503.

⁵ Байниязов Р. С. Правосознание и правовой менталитет в России: автореф. дисс. на соискание уч. степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Р. С. Байниязов. – Саратов, 2006. – С. 33.

⁶ Мордовцев А. Ю. Вказана праця. – С. 51.

⁷ Там само – С. 52.

⁸ Кармин А. С. Культурология: учебник / А. С. Кармин. – СПб.: Лань, 2006. – С. 213–214.

⁹ Баронин А. С. Этническая психология / А. С. Баронин. – К.: Тандем, 2000. – С. 63.

¹⁰ Мордовцев А. Ю. Вказана праця. – С. 54.

¹¹ Баронин А. С. Вказана праця. – С. 66.

- ¹² Музыченко П. П. Место правового менталитета в историческом изучении права / П. П. Музыченко // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць. – О.: Юрид. л-ра, 2003. – Вип. 16. – С. 410.
- ¹³ Байниязов Р. С. Вказана праця. – С. 31.
- ¹⁴ Введение в украинское право / [С. В. Кивалов, Ю. Н. Оборотов, П. П. Музыченко и др.]; под общ. ред. С. В. Кивалова, Ю. Н. Оборотова. – О.: Юрид. л-ра, 2009. – С. 145.
- ¹⁵ Овчинников А. И. Правовое мышление: теоретико-методологический анализ / А. И. Овчинников. – Ростов н/Д.: Изд-во Рост. ун-та, 2003. – С. 309.
- ¹⁶ Скакун О. Ф. Етнокультурний зміст права / О. Ф. Скакун // Часопис Київського університету права. – 2004. – № 4. – С. 17–18.
- ¹⁷ Байниязов Р. С. Правосознание и российский правовой менталитет / Р. С. Байниязов // Правоведение. – 2000. – № 2. – С. 35.
- ¹⁸ Мордовцев А. Ю. Вказана праця. – С. 57.
- ¹⁹ Там само. – С. 59.
- ²⁰ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 р., з подальшими доповненнями та змінами // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 194.
- ²¹ Краснов П. Н. Душа армии / П. Н. Краснов // Проблемы военной психологии: хрестоматия / Сост. К. В. Сельченко; под общ. ред. А. Е. Тараса. – Мн.: Харвест, 2003. – С. 165.
- ²² Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України. Вказана праця.
- ²³ Ткаченко С. В. Правовое воспитание в современной России / С. В. Ткаченко // Право и государство: теория и практика. – 2009. – № 11. – С. 144.
- ²⁴ Результати соціологічного дослідження правової культури офіцерського складу Збройних Сил України // Білгород-Дністровський центр вивчення громадської думки «АСПЕКТ». Вих. № 8 від 14.08.2010 р. – С. 6.
- ²⁵ Соловьев С. С. Менталитет российского офицера: вызовы XXI века / С. С. Соловьев // СОЦИС. – 2003. – № 12. – С. 59.
- ²⁶ Щербінін О. Соціальна політика чи соціальний популізм? / О. Щербінін // Військо України. – 2009. – № 11. – С. 16.
- ²⁷ Публічний звіт Міністра оборони України // Військо України. – 2010. – № 7. – С. 5.
- ²⁸ Довідка «К» // Камуфляж. – 2009. – № 10. – С. 6.
- ²⁹ Сайт Центру воєнної політики та політики безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://defpol.org.ua/site/index.php/uk/discovery>
- ³⁰ Бойко Л. М. Деякі системоутворюючі доміанти українського правового менталітету / Л. М. Бойко // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. / [редкол.: С. В. Кивалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю. М. Оборотов]. – О.: Юрид. л-ра, 2007. – Вип. 36. – С. 306.
- ³¹ Правила о разбирательстве спор, случающихся в офицерской среде [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.babr.ru/index.php?book=3945>
- ³² Коровин В. М. Офицерская честь: моральные принципы и правовые нормы / В. М. Коровин, С. И. Пустовалов, В. А. Свиридов // Право в Вооруженных Силах. – 2004. – № 1. – С. 21.
- ³³ Правила о разбирательстве спор, случающихся в офицерской среде [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.babr.ru/index.php?book=3945>.
- ³⁴ Кульчицкий В. М. Советы молодому офицеру [Электронный ресурс] / В. М. Кульчицкий. – Режим доступа: <http://www.vrazvedka.ru/main/main-idea/kulchicky.html>
- ³⁵ Результати соціологічного дослідження правової культури офіцерського складу Збройних Сил України // Білгород-Дністровський центр вивчення громадської думки «АСПЕКТ». Вих. № 8 від 14.08.2010 р. – С. 7.
- ³⁶ Мигачев Ю. И. Правовой статус военнослужащих русской армии конца XIX – начала XX столетий / Ю. И. Мигачев // Право в вооруженных силах. – 1999. – № 1. – С. 20.

Резюме

У статті розглянуто особливості правового менталітету офіцерів Збройних Сил України. Правовий менталітет офіцерського складу розглядається як системоутворюючий чинник образу мислення, душевного складу українських офіцерів. Він лежить в основі їх правової культури, правосвідомості, поведінки, діяльності, спілкування. Правовий менталітет проявляється, передусім, у стереотипах мислення й поведінки. Будучи закріпленим у морально-нормативних формах, він приймає вигляд правових традицій, ритуалів і звичаїв.

Ключові слова: менталітет, правовий менталітет, правовий менталітет офіцерів.

Резюме

В статье рассмотрены особенности правового менталитета офицеров Вооруженных Сил Украины. Правовой менталитет офицерского состава рассматривается как системообразующий фактор образа мыслей, душевного склада украинских офицеров. Он выступает в основе их правовой культуры, правосознания, поведения, деятельности, общения. Правовой менталитет проявляется, прежде всего, в стереотипах мышления и поведения. Будучи закрепленным в нравственно-нормативных формах, он принимает облик правовых традиций, ритуалов и обычаев.

Ключевые слова: менталитет, правовой менталитет, правовой менталитет офицеров.

Summary

The features of legal mentality of officers of the Armed Forces of Ukraine are considered in the article. Legal mentality of officers is seen as a system-forming factor in thinking, spiritual storage of the Ukrainian officers. It stands at the basis of their legal culture, sense of justice, behavior, activity, interaction. Legal mentality shows itself up, primarily, in the stereotypes of thinking and behavior. Being enshrined in the moral and legal forms, it assumes the guise of legal traditions, rituals and customs.

Key words: mentality, legal mentality, legal mentality of officers.

Отримано 20.06.2012